

کتاب شناسی

امام علی (ع)

ابراهیم زاده گرجی

خداوند سبحان، شخصیت علی بن ابیطالب را در کتب خود با
 هنگام شهادت بر او با نور و حکمت و عدالت پرشته کرد و نور
 فرمود که این وجود نازنین تا ابدیت همان آفتابی بر خشتان
 بردهای خضیه تاریکی و جهل و ظلم را برده و نام و گفتار و
 سلوکش را الهی بکشد تمام انسانها را تا که در گور و قیامت
 و دانی و آزادی و قسط و عدالت دارند.

یا علی مدنی! دستان پاکیزان ما را در میان دستان مومنان و
 عتوف خویش گیر و بر چشم دل ما نسیمی از انعام قدسی خویش
 بپوشان ما به راه و مطوبت خطای ات فریاد مستیما چنان توانی در
 کبریا به زمره و جوارش باران رحمت.

بدر حال بر ما مبارک و مطهر، راه نوری قرآن به سایه قدم
 علی مرتضی، امام بر حق بنام برده ایم و به نام شهر خداداد تو رسول
 خدایم و خوارستیم بر شعای از کرامت بی کوان و عتوفت علی بن

سرفوت بی بیات امیر المومنین علی (ع) را در آورد خویش و حمد آن
 سائیر باین حدیث به اگر و تألیفی روی آورده ایم که می توان
 مطلق عبارتند از با زبانی به الهی بوسه بخشیده شخصیت
 الهی را که در کلام و رفتار و سببش در دل قرآن مجید در آمده به
 قدر استعداد و توان و امکان هر چه با جرمهائی و غیره و بی شک
 همگان سازند تا آن که بی بدای باشند.

●●●

بی شک اگر تألیفی و تحقیقی جاری شده در دو سال ۱۳۶۹ و
 ۱۳۷۰ بسیار بیشتر از این تعداد است که در ادامه تقصیر می شود
 و در حقوقت که بعد فرست و امکان و فضای تشویه بیان
 برداشته ایم، اگر چه استغفاریت در این کوشش نقش خود را
 می نمایاند و به یقین باید گفته باز خود از آثار منتخب بیشتری نیز
 به دنبال پیش گفته بازمانده ایم.

آوردیم تا اگر استخوان کشیدند
 خود به قدر بی شکس از آنجا بکشیدند

* نهج البلاغه: امام علی بن ابی طالب (ع)، ترجمه و تدوین: دکتر محمودرضا افتخارزاده، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۹۹۰۰ نسخه، ناشر: نشر روزگار

در معرفی این ترجمه چند نکته را ابتدا یادآور می‌شود: مبنای کار ترجمه بر متن نهج البلاغه نسخه «صبحی الصالح» قرار گرفت و البته مترجم در جاهایی که به نظرش «کاستی‌ها و نادرستی‌ها» می‌بود داشت «در واژگان، اعراب، عنوان‌بندی متن و واژه‌نامه» بر اجتهاد خویش تکیه و آنها را اصلاح کرد. همین‌گونه نقد را در حد اشاره و ایجاد به ترجمه‌های فارسی نیز گسترش داد و چند نمونه‌ای را که به نظرش رسید مطابق با کلام امیرمؤمنان (ع) نسبت به عنوان شاهد از ص ۱۵ تا ص ۲۴۰ پیشگفتار خود از قرن پنجم (که ترجمه نهج البلاغه به فارسی آغاز شد) تاکنون آورده است. اما

دکتر افتخارزاده در همان پیشگفتار روش کارش را بیان می‌کند که فهرست آن چنین است: پرهیز از ترجمه آزاد و باز، حرکت رچارچوب کلام علوی و کوشش در جهت نزدیکی به آن، استفاده بیشتر از افعال تک بنی پارسی آشنا و ناآشنا به علت کوتاهی و ایجاد که در آن هم علوی وجود دارد،

استفاده از واژگان عربی در حد ضرور، بهره‌گیری از واژگان پارسی کهن که اصالت دیرین دارند، تدوین موضوعی متن و ترجمه (یعنی خطبه‌ها، نامه‌ها و سخنان کوتاه را که تا حدودی هم موضوع بوده‌اند در بخش خودش کنار هم قرار داده است)، توجه به تربیت زمانی و تاریخی خطبه‌ها و نامه‌ها هنگام تدوین.

همچنین براساس «تمام نهج البلاغه» تألیف سید صادق موسوی شیرازی که از مصادر نهج البلاغه است، «در پایان هر خطبه و کلام و نامه و سخن کوتاه، همه موارد اختلاف در حروف و واژگان و ساختار جمله‌ها، و گاه پس و پیش کلام گزیده را با ذکر مصادر آنها به اختصار هرچه تمام آورده‌ام تا خواننده را در جریان چگونگی گزینش مرحوم سیدرضی و پیش و پس کلام گزیده قرار دهم تا به دریافت هرچه بیشتر معنای متن کمک کرده باشم.»

و نیز یادآور شود که مترجم محترم، در پیشگفتار خویش انتقاداتی را به شیوه کارگزینش سید شریف رضی وارد می‌کند. (صص ۱۳ و ۱۴) اما در این اثر؛ هر صفحه به دو بخش برابر شده، در بخش سمت راست متن عربی و در کنار آن پارسی شده همان متن عربی آمده است. به دلیل تدوین موضوعی خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار، لذا شماره‌ها متوالی نیست. و با تنظیم فهرست موضوعی راه یافتن خطبه‌ها به آسانی ممکن می‌گردد. ضمن آن که فهرست ترتیبی خطبه‌ها (۲۴۱)، نامه‌ها (۷۹) و کلمات قصار، اندرزها (۴۸۰) را به کتاب اضافه کرده است.

افزودن فهرست مصادر نهج البلاغه (کتاب شناسی نهج البلاغه) از ص ۱۳۴۸ تا ص ۱۳۵۲ کاری نیکوست که سبب می‌شود مراجعه کنندگان به این ترجمه، از مصادر و منابع کلام (شفاهی و کتابی) امام (ع) آشنا شوند. و خوب است که یادآور شود در فهرست اعلام «نام فرشتگان،

اساطیر، پیامبران، اشخاص، قبایل، مذاهب، ادیان، ملل، حشرات، حیوانات، گیاهان، میوه‌ها، ستارگان، سیارگان، کانه‌ها، گوه‌ها، پارچه‌ها و جاها» نیز موقعیت خود را دارد.

و در ادامه نیز واژگان، اصطلاحات و تعابیر کلامی، فلسفی، علمی، اخلاقی، سیاسی، نظامی، اجتماعی و اقتصادی ردیف شده‌اند. این نکته را هم اضافه کند که در تمام فهرست‌ها صفحه‌های مورد نظر نیز مشخص گردیده‌اند.

* حرکت تاریخ از دیدگاه امام علی (ع)، محمد مهدی شمس‌الدین، مترجم: دکتر محمد رضا تاجی، چاپ اول: بهار ۱۳۸۰، تعداد: ۲۲۰۰ نسخه، ناشر: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

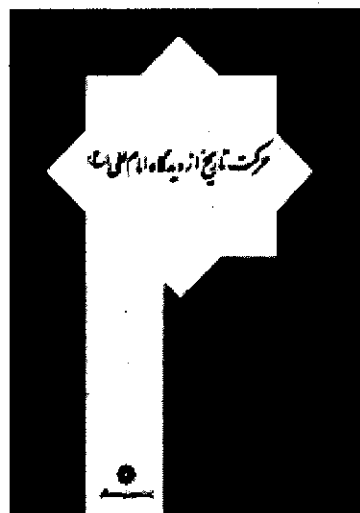
مرحوم شیخ محمد مهدی شمس‌الدین، در دوره حیات خود، از علمای برجسته و مشهور شیعه در لبنان بود که علاوه بر مقام علمی و دینی، از نظر سیاسی نیز بعد از امام موسی صدر، نایب رئیس مجلس اعلای شیعه لبنان را بر عهده گرفت. شمس‌الدین در حقیقت رئیس این مجلس بود، اما به دلیل احترام به امام صدر و این که وی بنیانگذار آن بود و هم‌زمان سیاسی و عقیدتی وی هنوز اعتقاد دارند که امام موسی صدر زنده است، لذا حق ریاست وی بر مجلس اعلای شیعه همچنان محفوظ است.

اما «حرکت تاریخ از دیدگاه امام علی (ع)» ترجمه‌ای است از «حركة التاريخ عند الامام (ع)» دراسة فی نهج البلاغه که اول بار در سال ۱۳۶۴ شمسی (۱۴۰۵ قمری) در تهران و در بنیاد نهج البلاغه به چاپ رسید و یکبار نیز در بیروت چاپ شد.

مؤلف محترم در مقدمه‌اش اشاره می‌کند که این کتاب «حلقه‌ای از یک سلسله تحقیقات پیرامون نهج البلاغه است که قبل از چاپ این کتاب «درامات فی نهج البلاغه» مشتمل بر

چهارمبحث، جامعه و طبقات اجتماعی، حکومت و حاکم، امورغیبی و وعظ و ارشاد» به علاقمندان عرضه شد. اما در چاپ سوم همین تألیف مبحث «امر به معروف و نهی از منکر و اکثریت خاموش» بر آن افزوده شد.

اما کتاب مورد نظر ما، گذشته از دیباچه ناشر که در آن بر چگونگی چاپ کتاب به مناسبت سال ۱۳۷۹ به عنوان سال امام علی (ع) اشاره دارد، «پیشگفتار مترجم آمده است و بعد از آن «مقدمه مؤلف» اما مطالب کتاب ذیل دو بخش اصلی

تدوین شده که هر بخش دارای چند باب است.

ذیل «تاریخ و حرکت پیشرفت بشر و دیدگاه اسلام» منابع شناخت تاریخی امام علی (ع) چنین معرفی شده‌اند: قرآن کریم، تعلیم خاص، سنت نبوی، قرائت و آثار کهن.

سپس به کلیات «تاریخ از دیدگاه امام علی (ع) در زمینه وعظ و اندیشه و سیاست» می‌پردازد و در آن توضیح می‌دهد که «امام عنصر تاریخ را در دو زمینه به کار گرفته است؛ یکی زمینه سیاسی و فکری است و دیگر زمینه وعظ و اندرز» و در ادامه پیرامون هریک به صورت مبسوط به بررسی می‌نشیند.

این کتاب دارای ۱۵۲ صفحه است.

* شرح وصیتی از وصیتهای امیرالمؤمنین (ع) هنگام شهادت، سیدهاشم رسولی محلاتی، چاپ اول: ۱۳۷۹ تعداد: ۲۰۰۰ نسخه، ناشر: دفتر نشر فرهنگ اسلامی

مؤلف محترم ابتدا مقدمه «وصیت» را از نظر معنای لغوی و اصطلاحی می‌شکافد و در ادامه شش وصیت از وصایای امام علی (ع) را از منابع مختلف (امالی شیخ طوسی و شیخ مفید، طبق نقل امالی ابن‌الشیخ و کتاب تنبیه الخواطر ورام بن ابی‌فراس، نهج‌البلاغه، به روایت کافی، به روایت ابراهیم بن اسحق احمدی هنگام ضربت خوردن، کشف الغمه اربلی) به افراد و درموضوعهای متفاوت می‌آورد.

اما در این کتاب آن وصیتی شرح می‌شود که «مرحوم اربلی در کشف الغمه در داستان ضربت خوردن امیرالمؤمنین در شب نوزدهم و آوردن آن حضرت را به خانه می‌نویسد: پس از این ماجرا امام علی (ع) حسن و حسین (ع) را طلبید و به آنها وصیتی فرمود، سپس به محمدبن حنفیه وصیت کرد، آن گاه به امام حسین (ع) وصیت فرمود...»

شراح کتابش را براساس محورهای بنیادین این وصیت، تقوا، اقامه نماز در وقتش، پرداخت زکات در جای آن، فرو بردن خشم، تحصیل علم و دین با فهم و بصیرت، درنگ و تأنی در کار، انس با قرآن و بررسی آن، خوش‌همسایگی، امر به معروف و نهی از منکر و پرهیز از همه زشتیها در تمامی آن چه خدا نافرمانی شود، نظم داده و ذیل هریک به بحثهای تحلیلی، روایی، حکمی و بعضاً نقلهای تاریخی می‌پردازد و فواید هریک را می‌شمارد. این کتاب ۲۰۰ صفحه دارد و محور آخر آن فقط پشت و روی یک برگ را به خود گرفته و منابع را نیز در پای هر صفحه آورده است.

* در خانه تو، رضا شیرازی، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۵۵۰۰ نسخه، ناشر: پیام آزادی

جالب است که بر بالای عنوان کتاب و بر پیشانی جلد، این نوشته جلب نظر می‌کند! «رمان زندگی امام علی (ع)» واقعا این نوشته رمان است؟ آیا می‌توان معنا و مفهوم و تعریف و

در خانه تو

مختصات خاص رمان را در این کتاب پیدا کرد؟ آیا بهتر نیست این اثر را فقط روایتی داستانی بنامیم؟ آیا «رمان زندگی امام علی (ع)» غیر از جلب توجه و مشتری طلبی خاصیتی دیگر دارد؟ نمی‌خواهیم قضاوت کرده و رأی صادر کنیم اما خواننده فهیم بهتر می‌داند که اگر از هر عنوان و موضوع و شخص و شخصیتی در جای آن بهره گیریم، بهترین تبلیغ است.

این کتاب مروری است داستانونه با استناد به منابع تاریخی درباره زندگی امیرالمؤمنین (ع)، اما به ناچار از زاویه خاص و در مسیر مشخص که نویسنده بتواند نسخ روایت داستانی را در حد بضاعت خویش تاجایی که می‌خواهد بکشد.

* سیمای پرفروغ، سیداصغر ناظم زاده قمی، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه

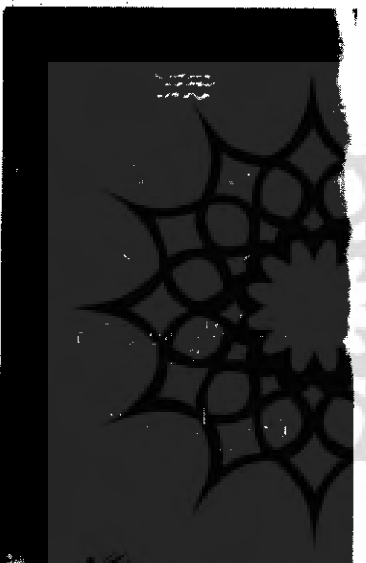

علمیه قم

محتوا، حاصل پژوهشی است «پیرامون فضایل و مناقب امیرالمؤمنین علی (ع)» در شش بخش به همراه کتابنامه و فهرست تفصیلی.

اما عنوانهای آن شش بخش چنین است: منزلت علی (ع) نزد پیامبر (ص)، توصیه‌های پیامبر پیرامون علی، علی در عرصه علم و دانش، معجزات و کرامات علی، علی در عرصه ایمان و اخلاق و منزلت علی در سرای واپسین.

* حکومت و سیاست، علی اکبر ذاکری، چاپ اول: ۱۳۸۰، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: مرکز انتشارات

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم زیر عنوان اصلی کتاب چنین آمده است: «نامه امیرالمؤمنین (ع) به شیعیان درباره خلفا- تشریح جریان سقیفه و اوضاع سیاسی تا سال ۳۹ هجری»

«این نامه از آن جهت مهم است که علی (ع) خود به موضوع خلافت پرداخته و آن را از آغاز، تا زمان عمر بن خطاب و عثمان بیان کرده و دیدگاه خود را ارائه نموده است.»

در نامه مورد نظر مؤلف که وی آن را خطاب به «شیعیان و مسلمانان» می‌داند این موضوعها مورد توجه امام قرار گرفته است: معنی شیعه، وضعیت عرب قبل از اسلام، رسالت پیامبر اسلام و آموزشهای او، قریش و

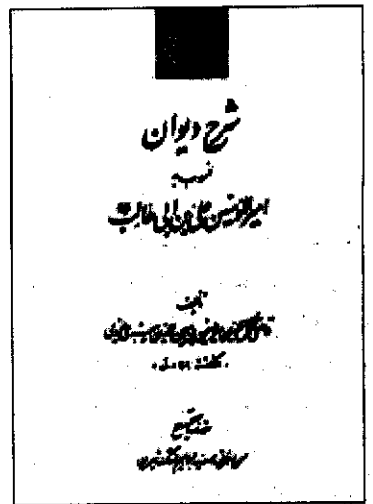
عرب در قرآن، درگذشت پیامبر و سزاواری علی برای خلافت، اختلاف مردم در خلافت و شکایت علی، موافقان خلافت علی و علت سکوت او، علت بیعت علی با ابوبکر، خلافت ابوبکر، خلافت عمر و شورای او، بیعت مردم با عثمان، شکایت علی از قریش، مخالفت مردم با عثمان، چگونگی بیعت مردم با علی، علت نقض بیعت طلحه و زبیر و مخالفت عایشه، ناکشیدن در راه بصره، کشتار مردم بصره به دست ناکشین، عاقبت کار ناکشین، رد سخن ناکشین در علت جنگ آنان، اعتراض یکی از صحابه به آوردن عایشه، شک عایشه در رفتنش به بصره، دعوت معاویه به بیعت و فرستادن جریر، توصیف اهل شام و جنگ صفین، جنگ با خوارج، آمادگی دوباره برای جنگ با معاویه، سقوط مصر به دست فرزندان رهاشدگان، حکومت از آن فقهاست نه سفها و دیریوستگان به اسلام، تشویق مردم به جنگ با اهل باطل، پیروزی با کسی است که خدا را یاری کند و دعا برای همه مسلمانان در پایان نامه

اما ابتدا، مؤلف به بررسی منابع مختلف می‌پردازد تا دریابد که چگونه و در چه وضعیتی امام مبادرت به نوشتن چنین نامه‌ای می‌کند.

بخش مربوط به نامه، به همراه اصل عربی، ترجمه فارسی آن را نیز دربردارد (از ص ۷۱ تا ص ۱۳۷). اما ترجمه جمله دعائیه چنین است: «بار خدایا! ما و ایشان را به راه هدایت گردآور. ما و ایشان را در دنیا پارسایی و زهد ده. و آخرتمان را از دنیای مان بهتر گردان و السلام.»

* شرح دیوان منسوب به امیرالمؤمنین علی بن ابی طالب علیه السلام، تالیف: قاضی کمال الدین میرحسین بن معین الدین میبدی یزدی، مقدمه و تصحیح: حسن رحمانی- سیدابراهیم اشک شیرین، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۲۰۰۰ نسخه، ناشر: میراث مکتوب

از آن چه دو مصحح محترم در مقدمه آورده‌اند، شارح از اکابر دینی و علمی عصر خود بوده است، از لقب اول «کمال الدین» و تخلصش «منطقی» از یکسو این شهرت بر می‌آید

و از دیگر سو آثار متعددی در انواع علوم از قاضی میرحسین بن معین الدین میبیدی یزدی مانده است و نشانگر وجهت علمی اوست. ضمن این که شاعر هم بوده است.

اما سابقه جمع آوری اشعار منصوب به امام علی (ع) به اوائل قرن چهارم باز می گردد که در این مورد «ابراجمد العزیز بن یحیی بن احمد بن عیسی جلودی از دی بصری» (متوفی ۳۳۲) گوی سبقت از دیگران ربوده است. و بعد دیگران اقدام به این کار کرده اند.

بحث اصلی در این مورد که از امام علی (ع) اشعاری باقی مانده، تردیدی وجود ندارد، اما این که کدام شعرها از آن سرور است، تشکیک کرده اند. شرح دیوان منسوب به امام (ع) توسط قاضی میبیدی در سال ۸۹۰ تألیف شد و در زبانها افتاد و مورد توجه و رغبت اهل علم قرار گرفت.

شیوه کار شارح در شرح اشعار چنین است: ابتدا معانی و نکات صرفی و نحوی را در جاهای لازم بیان می کند، آن گاه ابیات را به فارسی بر می گرداند و سپس محتوای ابیات را در یک رباعی فارسی می ریزد. البته کارش تمام نمی شود بلکه در موارد ضرور به شرح نکات و حوادث و حکایات تاریخی مورد اشاره در اشعار می پردازد.

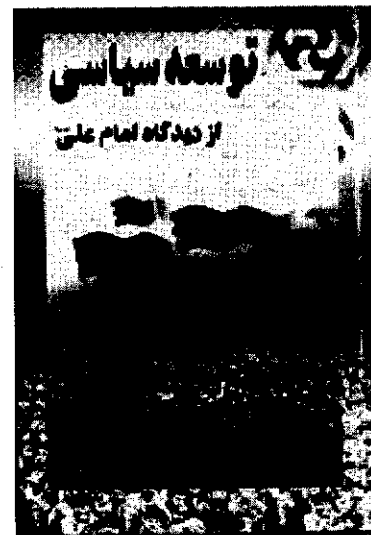
از کارهای خوب شارح یکی هم این است که برای هر یک از شعرها، عنوان خاص انتخاب می کند یا شعری که مخاطب خاص دارد، نامش را می آورد. ضمن این که اشعار را بر اساس الفباء تدوین کرده است.

در این اشعار از جمله رجز، مرثیه، نصیحت، تبری از دنیا، سفارش به نیکویی و اخلاق نیک فراوان یافت می شود.

یک نکته قابل توجه آن که، قاضی میبیدی قبل از ورود به شرح اشعار، مقدمه ای مفصل و از نظر خود ضرور می آورد که بر هفت فاتحه اشمال دارد و عنوان آن را «فواتح سبعة» نهاده است؛ در بیان راه راست که مسلوک اصفیاست، در ذات خدا نقلتس و تعالی، در اسما و صفات باری تعالی، در انسان کبیر «صوفیه گویند مجموع فلکیات و عنصریات یک بدنست که عقل اول روح اوست و نفس کلیه قلب او و روحانیات کواکب سبعة و ثوابت و غیر آن قوای او» (ص ۷۱)، در انسان صغیر که انسان العین انسان کبیرست، در نبوت و ولایت و فاتحه هفتم (سابعه) در فضایل و احوال مرتضی بر وفق حدیث و قرآن قدیم و هر فاتحه با یک آیه مناسب منظور مولف از قرآن کریم شروع می شود.

در پایان این کتاب (بیست و هشت + ۹۳۲ صفحه ای) نیز فهرستی مبسوط شامل آیات، احادیث، اشعار فارسی و عربی اصطلاحات و مفاهیم، نام اشخاص، کتابها، جایها، اقوام، فرق و گروهها به همراه فهرست منابع آمده است.

توسعه سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)، علی اکبر علیخانی، چاپ اول: پاییز ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: شرکت چاپ و نشر بین المللی سازمان تبلیغات اسلامی آن چه در کتاب آمده، حاصل یک

تحقیق است که در این تحقیق، محقق درصد بوده تا به «استنباط و استخراج پاره ای از شیوه های حکومتی اسلام، و تبیین اصول و راههای ارائه شده توسط این دین برای رشد، توسعه و کمال جامعه، با استفاده از مبانی و معارف الهی» برسد. البته وی «اندیشه و الگوی عملی و حکومتی یکی از مهمترین شخصیت های جهان اسلام یعنی حضرت علی (ع) را برای بحث و بررسی» خود انتخاب کرد.

نویسنده علت انتخاب خود را بر اساس مفروضات زیر پایه می گذارد: ۱- حضرت علی (ع) دارای اندیشه و نظریه سیاسی مهم و الگوی حکومتی منحصر بفردی است که قابل بررسی عمیق است.

۲- برخی از مبانی حکومت و اداره جامعه، عقلی بوده و در همه زمانها و مکانه - و گاهی با تغییرات جزئی - قابل اجراست. لذا از این سخن بر می آید که الگوی حکومتی امام علی (ع) می تواند در این عصر نیز پیاده شود. محقق در همان مقدمه تکلیف خویش و خواننده را نیز با توسعه به مفهوم

غربی و دینی اسلامی روشن می سازد، بدین مفهوم که مرز جدایی این دو توسعه را «بودن و باور به خدا و دین» و «بیرون راندن خدا و دین معرفی می کند».

در فصل اول، اندیشه و دیدگاه حضرت علی (ع) در مورد نظام سیاسی محور بحث قرار گرفته و به دلیل تناسب مباحثی مانند نخبگان، مردم و جامعه با اصل موضوع در این جا آمده اند.

پیرامون نظریات و آرای امام (ع) در باره مردم و جامعه از بعد سیاسی در فصل دوم کاوش شده و در آن وظایف و حقوق مردم و جامعه مطلوب از نظرگاه حضرت علی (ع) پی گرفته شد. و در نهایت نقش مردم در حکومت و تکامل جامعه انسانی اصل کار در این فصل است.

اما نخبگان و ویژگیهای لازم آنان از دیدگاه حضرت علی (ع) در فصل سوم مورد بررسی قرار گرفته است. محقق محترم در پایان کار خویش، تلاش کرده به نتایجی از مباحث مختلف برسد تا بتواند «نظریه ای کامل

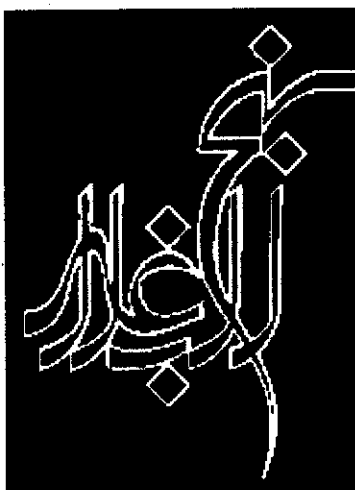
و منجسم از دیدگاه حضرت علی (ع) برای توسعه سیاسی - اداره مطلوب جامعه - ارائه دهد. وی نظریه نهایی خود را نظریه «عدالت، انسان، تکامل» نامیده است. وی بیان می کند اساس و محور اصلی این نظریه «عدالت» است.

محقق نظریه نهایی خود را بر اساس سه نمودار نیز در ختم کتاب آورده است؛ که در نمودار اول «وظایف هر کدام از ارکان توسعه» یعنی نخبگان، مردم و نظام سیاسی را مشخص می کند.

در نمودار دوم، شرایط و ویژگیهای نخبگان، مردم و نظام سیاسی را به عنوان ارکان توسعه شماره می کند.

و در نمودار پایانی (سوم) نظریه عدالت، انسان و تکامل را بر مبنای همان سه رکن توسعه نشان می دهد. منابع فارسی و عربی و لاتین نیز در آخر این کتاب ۳۱۵ صفحه ای آمده است.

تذکره فضایل علی بن ابیطالب (ع) و عقاید شیعه، تحقیق و پژوهش: دکتر خلیل علی محمدزاده، حجت الاسلام ذبیح الله علی زاده، چاپ دوم: زمستان ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات فردوس

این مجموعه ۱۷۶ صفحه ای در سه فصل تنظیم شده است که در فصل اول؛ خلاصه بکصد فضیلت امام علی (ع) در کلام رسول خدا (ص) شرح فضایل علی (ع) در کتب علمای اهل سنت، گفتاری درباره ناکتین، قاسطین

و مارقین و بررسی اجمالی نظریات زمان پیدایش تشیع آمده است. در فصل دوم «امام علی و شیعیان او»؛ درباره ولایت علی (ع) و سر جریان آن از زمان رسالت رسول خدا (ص) و بعد از رحلت نبی اکرم مطالبی جمع آوری شده است. در همین فصل از محتوای نهج البلاغه درباره ولایت مستندات گرد آمده است. «درسهایی برای زندگی سالم، مطمئن و با نشاط از امام علی (ع)» عنوان فصل سوم است که به نقل قول از مولا (ع) اکتفا شده است. و در نهایت نیز فهرست و منابع و مآخذ را مشاهده خواهید کرد.

* سیاست نامه امام علی (ع)، محمد محمدی ری شهری، مترجم: مهدی مهریزی، چاپ اول: زمستان ۱۳۷۹، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: دارالحدیث

سیاست نامه امام علی (ع)، در ۶۷۵ صفحه، فارسی شده جلد چهارم از «موسوعه الامام علی (ع) فی الکتاب والسنة والتاریخ» است که ۱۲ جلد دارد آن هم به زبان عربی. شخص مؤلف (محمدی ری شهری) اما سیاست نامه را «کارآمدترین بخش موسوعه الامام علی بن ابی طالب، برای کشورداری و ارجمندترین سرمایه برای ساماندهی تمدن اصیل اسلامی در جامعه امروز بشر» معرفی می کند.

به جز «درآمد» ترجمه فارسی که مبسوطتر از «درآمد» کتاب عربی است بقیه فصول کتاب ابتدا متن عربی را دارد و در صفحه مقابل آن ترجمه فارسی آمده است. یعنی خواننده در حقیقت دو کتاب اصلی و برگردان آن را در اختیار دارد و ذیل هر متن عربی، تمام منابع نیز آمده است.

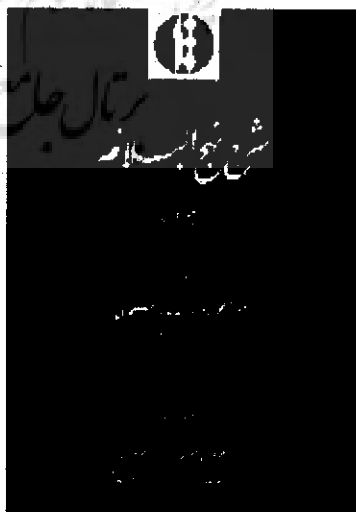
کتاب درده فصل نظام یافته است؛ اما قبل از وارد شدن به فصول دهگانه، در «درآمد»، سیاست در دو مکتب علوی و اموی بررسی می شود و در ادامه کار، «مبانی حکومت بر دلها» در ابعاد سیاستهای اداری، فرهنگی، اقتصادی، قضایی، امنیتی، جنگی و بین المللی مورد مذاقه جدی قرار می گیرد و آن گاه ضمن «دفاع کلی از سیاستمداری

امام» به «دلایل تنهایی امام علی» به طور مشروح می پردازد. اما عنوانهای فصول به ترتیب چنین است: بیعت نور (درباره پذیرش خلافت علی (ع) از سوی مردم و پیامدهای آن)، اصلاحات علوی، سیاستهای اداری، سیاستهای فرهنگی، سیاستهای اقتصادی، سیاستهای اجتماعی، سیاستهای قضایی، سیاستهای امنیتی، سیاستهای جنگی و سیاستهای حکومتی. همان طور که برمی آید، مؤلف محترم در «درآمد» چکیده تمام بحثها را آورده است.

این اثر از ارزش تاریخی و تحلیلی بسیاری برخوردار است زیرا از منابع معروف و شناخته شده در میان تمام فرق اسلامی بهره گرفته است.

* شرح نهج البلاغه، در دو جلد، میرزا محمدباقر نواب لاهیجانی، تصحیح و تعلیقات: دکتر سید محمد مهدی جعفری - دکتر محمدیوسف نیری، چاپ اول: زمستان ۱۳۷۹، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: میراث مکتوب با همکاری ستاد بزرگداشت سال امیرالمؤمنین امام علی (ع)

از همان هنگام که سید شریف رضی یعنی سال ۴۰۰ هجری، نهج البلاغه را که حاوی منتخباتی از

خطبه ها، نامه ها و سخنان کوتاه امام علی (ع) است در بین دو جلد جمع کرد، جانهای شیفته بر آن گرد آمدند و هر کس به فراخور ذوق،

استعداد و فهم و نیاز خویش از آن توشه ای برداشتند. اقبالی که در جهان اسلام به نهج البلاغه رواداشته شد، بعد از رجوع به قرآن کریم نظیر ندارد و گذشت زمان نیز به آتش اشتیاق می افزاید.

شروح مختلفی نیز از همان قرن پنجم تا کنون بر این کتاب نوشته شده که هر کدام دارای ارزشهای خاصی است. جالب آن که شارحان فقط از پیروان مذهب شیعه نیستند بلکه از فرق دیگر اسلامی در میان آنان دیده می شود.

اما شرح «میرزا محمدباقر نواب لاهیجانی» به فرمان فتحعلی شاه قاجار در سالهای ۱۲۲۵ تا ۱۲۲۶ ه. ق در دو جلد فراهم آمد.

مصححان محترم در پیشگفتاری مبسوط ابتدا به معرفی گردآورنده نهج البلاغه، سپس به معرفی شارح و آثارش می پردازند و در ادامه ضمن بیان چگونگی تصحیح «شرح نهج البلاغه» و نسخ مورد استفاده، به ویژگیهای شرح میرزا محمدباقر نواب از جمله مختصات نگارشی و دستوری و نمونه هایی از واژگان مورد استفاده شارح که یا قدمت دیرین دارند یا متعلق به زمان شارحند، می پردازند و البته خود شارح در مقدمه کوتاه خویش که علت تألیف را می نمایاند در آخرین جمله می گوید: «و چون کلام معجز نظام شاهد بر هر کلام است، لهذا در اثبات ترجمه استشهاد به اشعار شعرا و کلمات بلغا مطلقا نشد.»

که در آن نمونه ای از نشر این نگارش از جمله سجع در آن نمونه شده است. و در کل متن، نگارش فاخر دارد. اما از نظر جهت گیری، بر شرح، صبغه عرفانی به ویژه در توحید حاکم است و نشانگر بینش عرفانی نواب لاهیجی است. وی از شرح کلامی و فلسفی در جاهای مورد نیاز نیز امتناع نمی ورزد.

روش کار مؤلف چنین است: ابتدا عنوان خطبه یا... را به عربی می آورد سپس آن را به فارسی برمی گرداند و در استمرار کار، کلمه یا کلمات یا جمله یا جملاتی را می آورد، اگر نیاز به یادآوری صرفی و نحوی آن بود، دریغ نمی کند و بعد

به ترجمه همراه با شرح می پردازد و آن را ادامه می دهد. و هر خطبه یا کلام دارای شماره ای است که در کل منطبق است با شماره های نسخه های دیگر نهج البلاغه.

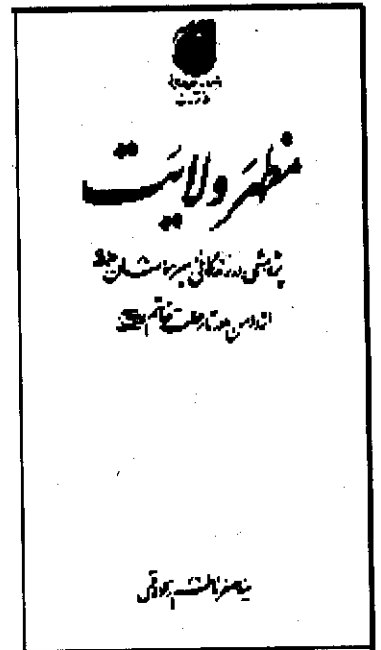
اما در جلد اول از خطبه اول (یک) تا ۱۸۰ شرح شده است. و در جلد دوم ادامه خطبه ها از ۱۸۱ تا ۲۴۰ آمده و در ادامه همین مجلد، نامه ها و وصایا شرح می شود. «حلف ۷۴» که در صفحه ۱۲۰۸ آمده به این علت که قرار داد صلح و همکاری است بین اهل یمن و قبیله ربیعه و آن را امام علی (ع) نوشته، به عنوان نامه از آن یاد می شود. اما آن چه به صورت «کلام» در میان خطبه ها مشخص شده، به سبب این که افادات شفاهی مولا علی است - هر چند کوتاه باشد - از ابتدای کار سید رضی در جمع خطبه ها قرار گرفته اند.

«باب المختار من حکم امیرالمؤمنین (ع)» که در صفحه های ۱۲۱۷ تا ۱۳۴۵ قرار گرفته، حاوی شرح کلمات قصار حکمتها است. اما کار ویراستاران (مصححان): در جلد اول و در ابتدای شرح نواب لاهیجی شرح مقدمه سید رضی را بر نهج البلاغه افزوده اند که شارح آن ملافتح الله کاشانی است (متوفای ۹۸۸ ه. ق) بعد گاهی پانوشتی دارند. اما در پایان جلد دوم در تعلیقات، توضیحاتی برای برخی از واژه ها و اصطلاحات و نکات حکمی، فلسفی، کلامی، عرفانی، نجومی، تاریخی، ادبی و عقیدتی آورده اند که کاری است مفید فایده برای خواننده و نشانی هر کلام از اضافات و توضیحات خود را کاملا مشخص کرده اند. و در همین مجلد برای هر کلام از جلدهای اول و دوم فهرستهایی مجزا برای آیات، احادیث، اعلام و قبایل، جایها و کتابها و ضرب المثله ترتیب داده اند و در انتها کتابشناسی منابع تعلیقات خود را نیز ارائه کرده اند.

بد نیست اشاره شود که شارح نهج البلاغه، مفسر قرآن کریم هم بود که از وی تفسیر «تحفه الخاقانی تفسیر القرآن» به یادگار مانده است در ۵ مجلد.

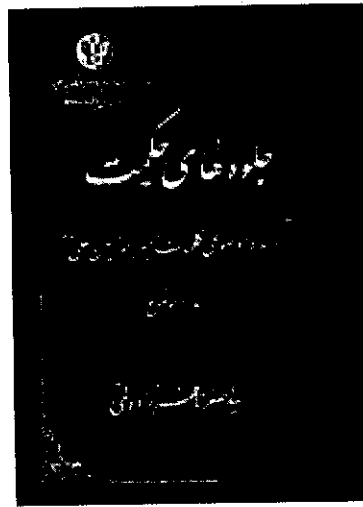
*** مظهر ولایت: پژوهشی در زندگانی امیرمؤمنان(ع) از دامن مادر تا رحلت خاتم(ص)، سیداصغر ناظم زاده قمی، چاپ سوم: ۱۳۸۰، تعداد: ۲۰۰۰ نسخه، ناشر: بوستان کتاب قم (انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم)**

چاپ سوم این کتاب، ویرایش دوم تألیفی است که اول بار در سال ۱۳۷۶ انتشار یافت. در حقیقت «مظهر ولایت» ادامه پژوهشی پیرامون امام علی(ع) است تا به صورت دانشنامه ای درآید. برای رسیدن به این هدف، مؤلف ابتدا «الفصول المائة» را به زبان عربی درآورد و در ادامه آن «تجلی امامت» و «جلوه های حکمت» به زبانهای فارسی و انگلیسی وارد و ادامه یافت که «آینه عرفان» نیز در این صف قرار می گیرد.

در «مظهر ولایت» خواننده «با چگونگی ولادت، پدر، مادر، اصل و نسب خانوادگی، دوران کودکی و نوجوانی، کیفیت رشد و پرورش، ایمان آوردن به رسول خدا(ص) و همراهی او، هجرت، جنگها، ازدواج، در حجة الوداع، در روز غدیر و در هنگام رحلت پیامبر(ص) آشنا می شود.

*** جلوه های حکمت: گزیده موضوعی کلمات امیرمؤمنان علی(ع) در ۲۲۵ موضوع، سیداصغر ناظم زاده قمی، چاپ چهارم: ۱۳۸۰، تعداد:**

۲۵۰۰ نسخه، ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم مؤلف از میان انبوه خطبه ها و کلمات قصار امام علی(ع)، که در مجامع حدیثی مختلف پراکنده است گزیده ای موضوعی فراهم آورد تا «محققان و خطیبان» را در کارشان کمک رسانند.

کتاب، در ۲۲۵ باب تدوین گردیده و حاوی ۵۰۰۰ هزار حدیث است که ابواب آن نیز تنظیم القیابی شده است. جملات عربی نقل شده از امام علی(ع) که از مصادر و منابع مختلف عامه و خاصه فراهم آمده، به زبان فارسی ترجمه شده است. و در پایان کتاب «مصادر روایات» ذیل هر موضوع معرفی گردیده اند. عنوان موضوعی برخی از بابها چنین است: بدعت، بغی، تبذیر، تدبیر، توحید، حزن، حسد، حظ، حق، خلاف، دعا، دواء، ذم، رجا، سر، شر، شرم، شرق، ظلم، عداوة، عدل، عمر، عیب، غبن، غی، فکر، قدر، قلب، مشاوره، یقین.

*** تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، عبدالمجید زاهدت، چاپ دوم: ۱۳۸۰، تعداد: ۲۰۰۰ نسخه، ناشر: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم**

یکی از منابع اصلی تعلیم و تربیت در اسلام به ویژه در مکتب شیعیه، بعد از قرآن کریم و سنت رسول اکرم(ص)، نهج البلاغه امام علی(ع) است. و تاکنون مقالات و کتابهای زیادی با بهره گیری از این سرچشمه همواره زلال تألیف شده است. آقای زاهدت نیز محور کار خویش را برای رهیافتی

در باب تعلیم و تربیت همین کتاب شریف قرار داده است.

مؤلف کتابش را به دو بخش «تعلیم و تعلم» و «تربیت» تقسیم کرده و در ذیل بخش اول، فصول دوگانه ارزش علم و آداب تعلیم و تعلم را مورد کاوش قرار داده است.

فضیلت علم، ترغیب و تشویق به فراگیری دانش و نکوهش جهل و نادانی در فصل اول این بخش و علم باید باعمل همراه باشد، نهی از گفتار و کردار بدون علم و آگاهی، چه دانشی سزاوار فراگیری است و وظایف علما در فصل دوم بخش اول مورد مذاقه قرار می گیرد.

در بخش تربیت، ابتدا مفهوم تربیت از جهات مختلف دنبال می شود (فصل اول) و در فصل دوم، محور کار، نامه ۳۱ حضرت علی(ع) در نهج البلاغه است. مؤلف ابتدا به ذکر مصادر نامه و معرفی شرح هایی که بر این نامه نوشته اند (۸ شرح) می پردازد، آن گاه از قول سیدرضی (جمع کنندنده نهج البلاغه) می آورد که این نامه «از وصایای آن حضرت است که پس از مراجعت از صفین در محلی به نام حاضرین به فرزندشان حسن بن علی(ع) نوشته اند.»

در ادامه به شرح نامه باتوجه به محورهایی که در آن آمده، مانند: شناخت خدای تعالی، بررسی اخبار گذشتگان و پند گرفتن از سرگذشت آنان، دعا و درخواست از خدای تعالی، آمادگی برای مرگ و بعد از آن، سفارش هایی درباره خودسازی و تهذیب نفس، و صیایبی در مورد زندگی اجتماعی و آداب معاشرت و کسب و تجارت، می پردازد.

البته در تمام بخش ها و فصول دیگر نیز مؤلف از آیات و روایات بهره گرفته است.

*** نهج البلاغه: سخنان امام علی(ع)، مترجم: ناصر احمدزاده، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات اشرفی**

احمدزاده، متن کامل نهج البلاغه را که شامل خطبه ها (۲۴۱ عنوان)، نامه ها (۷۹ عنوان) و کلمات قصار می شود به فارسی برگردانده است. مترجم فقط متن برگردان خود را آورده است و هیچ کدام از خطبه ها، نامه ها و

کلمات قصار، اصل متن عربی را در بر ندارد. مجموع این ترجمه در قطع جیبی در شانزده + ۷۰۴ صفحه چاپ شده است. پایان بخش کتاب تعلیقاتی است که مترجم در موارد موردنظر آورده است.

*** پرتوی از کلام امام علی(ع): برگزیده موضوعی غررالحکم، به کوشش و گزینش: منصور کریمیان، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات اشرفی**

متن کامل «غررالحکم» و دررالكلم» را «ناصح الدین ابوالفتح عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی» که مجموعه ای است از کلام امام علی(ع) و در منابع مختلف ثبت و ضبط شده بود، جمع آوری کرد. وی از دانشمندان قرن پنجم هجری است و با گردآوری افادات امیرالمؤمنین(ع) که به حدود یازده هزار حدیث کوتاه می رسد، مانند سیدشریفی رضی، خدمت گرانگی به دنیای معرفت و علم کرده است.

آقای منصور کریمیان ضمن انتخاب موضوعی و متناسب با مسائل روز از میان حجم غررالحکم، ترجمه احادیث را نیز از کار حجت الاسلام سیدهاشم رسولی محلاتی برگزیده است.

موضوعات انتخابی نیز براساس روش القیای سامان یافته اند. آبرو، آخرت، آسان گرفتن، احسان، اخلاص، اسراف و ولخرجی، امانتداری، امنیت، انتقام، ایشار، بريدن از خویش، بدگویی، پشیمانی، پیری، زدن، تنبلی، تهمت، جوانی، جهاد، حرص، حلال، حیا و شرم، خواب، خودشناسی، خوردن، خوش گمانی، دنیا، دوزخ، دوری، رشد، ریا، ریاست، زنان، زیاد و کم، زیبایی، سخاوت، سعادت، سلام، سیاست و تدبیر، شب زنده داری، شوخی و هزل، طاعت، عجز و ناتوانی، علی، عمر، غم، غیرت، فرار، فقر، قرض، کبر، کتاب، گریستن، گوش دادن، مدارا، مرگ، میانه روی، نادانی، نماز، نیت، نیکی و احسان، وعده، ولخرجی، هدایت و راهنمایی، یادخدا، یتیم و یقین از جمله موضوعهایی اند که ذیل آنها کلام امام متقین(ع) آمده است. کتاب دارای قطع جیبی و ۴۵۹ صفحه است.

*** برنامه زندگی در کلام امام علی (ع):** بیانی کوتاه در شرح خطبه متقین از نهج البلاغه شریف، سیدضیاءالدین صالحی خوانساری، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: بنیاد نهج البلاغه

خطبه متقین در نهج البلاغه، از سخنان پرشور، حماسی و آسمانی علی (ع) است که در آن هدف رساندن زمینیان به برترین مقام در میان مخلوقات است. این خطبه را امام علی (ع)، اما متقین، به درخواست همام که از پیروان مخلص علی بود و «مردی عابد، بی‌رغبت به دنیا و اهل سلوک» بیان می‌دارد.

ماجرای پاکبازی این خطبه، ادامه و پایان آن شگفت‌انگیز است و داستان آن را همه می‌دانند. اما درک و هضم معانی و مفاهیم بلند آن از توان اکثر به اتفاق افراد حتی در برترین رده‌های ایمان خارج است و فقط افراد گزیده می‌توانند بار آن را تحمل کنند. به همین دلیل امام در آغاز از پاسخ به درخواست همام که بیان ویژگی‌های متقین است امتناع می‌ورزد، و پس از اصرار، کوتاه سخن می‌گوید اما با پافشاری سائل آن چه را باید بیان می‌کند که همام در پایان در این بیانات فانی می‌شود و دم در می‌کشد. و مولای علی (ع) می‌فرماید که من عاقبت کار را مشاهده می‌کردم.

شارح خواسته بیان امام را برای اهل آن از طوایف مختلف فکر، استعداد و اندیشه بازتر کند تا هر ظرفی، مظهری بیابد.

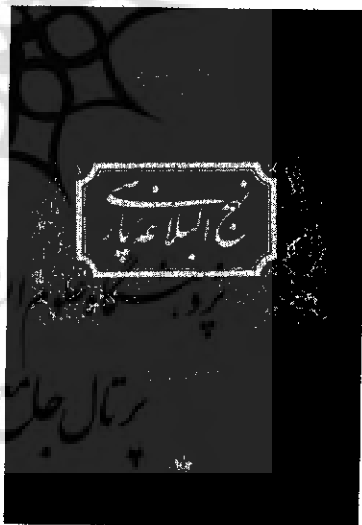
*** نهج البلاغه پارسی، مترجم: سیدجمال‌الدین دین‌پرور، ویراستار سیروس صدوقی، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد: ۱۰۰۰۰ نسخه، ناشر: بنیاد نهج البلاغه**

در چند سال اخیر، باب ترجمه نهج البلاغه شریف گرمایی خاص یافت و تاکنون چندین نفر در ظرف سال‌های کمی برگردان خود از متن عربی را به دوستان امام علی (ع) عرضه کرده‌اند که اتفاق خوش‌یمنی است اما چه خوب است از این ترجمه‌ها ارزیابی همه‌جانبه صورت گیرد تا نارسایی‌های احتمالی در آینده

مرتفع و قوت‌ها، قوام یابد. روشن است که «بنیاد نهج البلاغه» می‌تواند این کار را دنبال کند.

اما مدیر این بنیاد آقای دین‌پرور نیز در سال ۱۳۷۹ ترجمه خود را به پارسی چاپ و منتشر کرد. وی در مقدمه می‌نویسد: «یکی از اهداف بنیاد، تهیه ترجمه‌ای متین و آهنگین از نهج البلاغه به زبان فارسی بود که محتوا و روح کلام امیرمؤمنان علی (ع) را با بیانی رسا و آشنای زمان با آمیزه‌ای از بلاغت در دیدگاه نسل معاصر بگذارد تا در آن فضای فرهنگ علوی و دنیای پرشور و جذاب انسانی قرار گیرند و خود را بر اساس آن بسازند.»

درحقیقت با این کلمات به نوعی به بیان روش کار و ویژگی‌های ترجمه‌اش می‌پردازد. و اضافه می‌کند که «پس امانت در ترجمه ایجاب می‌کند کلام امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) طوری بیان شود که شبهه ایجاد نکند و برخلاف واقع مطلبی را منعکس نسازد. این جا

ترجمه تحت‌اللفظی، رعایت امانت نیست اگر نگویم خیانت و خلاف حقیقت است.»

و به ویژگی دیگر کارش اشاره دارد: «در هر صورت این قلم ترجمه را، برگردان متن و محتوا براساس فرهنگ و ادب پارسی قرار داده است و همه تلاشش بر این بوده که تا حد ممکن به ژرفای کلام امام دست یابد و با استفاده از شروح و دیگر منابع، در ارائه و نمایش کلام امام توفیق پیدا

کند.»

این نسخه دارای متن عربی و فارسی (ترجمه آن) است که با مقدمه علامه شریف رضی و برگرد آن آغاز می‌شود. و از خطبه اول درباره آفرینش آسمان و زمین و آدم وارد کلام مولای علی می‌شویم.

آقای دین‌پرور در سراسر ترجمه خویش از خطبه‌ها، دست نوشته‌ها (نامه‌ها) و سخنان حکمت آمیز و پندهای امیر مؤمنان علی، عنوان‌های فرعی در میان کلام و نوشته قرار داده و به نوعی هر خطبه یا نام را تقسیم موضوعی کرده است. همان طور که برای هر سخن حکمت آمیز آن حضرت نیز عنوان گذاشته است تعداد خطبه‌های این نسخه ۲۳۹، نامه‌ها ۷۹ و سخنان حکمت آمیز و پند ۴۷۹ مورد است. و تعلیقات کوتاهی هم باری خطبه‌ها دارد.

*** عدل الهی و عدالت بشری در نهج البلاغه، سیدابراهیم سید علوی، چاپ اول: ۱۳۷۹، تعداد ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: بنیاد نهج البلاغه**

«عدل» از اصول اعتقادی شیعه است و «همان گونه که براساس دلایل عقلی و شواهد نقلی به وحدانیت خداوند عقیده داریم، به عدالت و دادگری او و به طور کلی به حسن عدل و داد و قبح ظلم و بی‌داد نیز معتقدیم.»

و معتقدیم: «عدل الهی در همه شئون وجود و در تمام مراحل هستی، تجلی دارد؛ اعم از عالم تکوین و خلقت یا در تعالیم، مقررات و قوانین تشریحی و وضعی.»

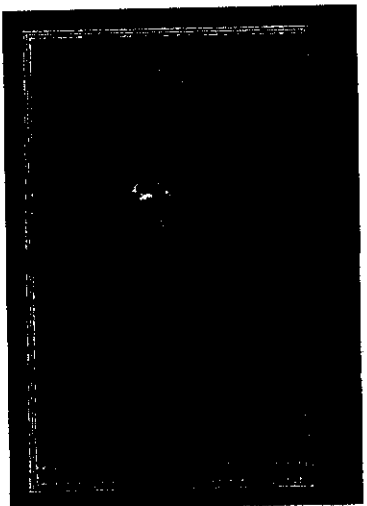
به هر حال، یکی از نمونه شاخص عدالت در عالم هستی به ویژه در میان انسان‌ها امام علی (ع) است که نمودی از عدل الهی را در رفتار فردی و جمعی خود، در هنگام حکومت و در رفتار با پدیده‌های هستی به طور کلی دربردارد. مؤلف محترم در این اثر تلاش می‌ورزد تا «عدل الهی و عدالت بشری را از دیدگاه نهج البلاغه مولای متقین علی (ع) به مثابه درسی از اصول دین پی‌بگیرد.»

نویسنده در مقدمه می‌گوید: «ما در این بحث کلامی و عقیدتی، شیوه‌ای نو پیش گرفتیم و عدل الهی را به عدالت بشری ربط داده و از آن روزنه‌ای به این گشوده‌ایم و از طریق معرفت ذات ذوالجلال به حیات کامل انسانی در این دنیا، که زمینه کمال و حیات ابدی او را فراهم می‌آورد، بابی می‌گشاییم.»

علاوه بر مقدمه که بخشی است مؤجز درباره خیر محض بودن خداوند و منزلت تکلیف انسان، در فصل اول «عدل الهی» را با موضوعهای: مفهوم عدل، عموم عدل، عدل و آزمایش، عدل محض، عدل و رزق، عدل، حق، وظیفه، عدل و استحقاق، عدل و محشر، عدل و فضل، انتقام از ظلم و دعدا در حق رسول (ص) پی می‌گیرد و در فصل «عدالت بشری»، ضمن تعریف عدالت و این که عدالت پایه ایمان است به بحث درباره عدالت و زمامداری و مسائل اطراف آن با استفاده از کلام امام علی (ع) در نهج البلاغه می‌پردازد و سرانجام ضمن گریزی به عدل محمدی (ص)، تصویری از «سیمای عدل مهدی (عج)» به دست می‌دهد.

*** حکمت اصول سیاسی اسلام: ترجمه و تفسیر فرمان مبارک علی (ع) به مالک اشتر، ترجمه و تألیف: علامه محمدتقی جعفری، چاپ سوم: ۱۳۶۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: بنیاد نهج البلاغه** فرمان امام علی (ع) به مالک اشتر نخعی هنگامی که او را برای فرمانداری ولایت مصر می‌فرستد، به عنوان منشور حکومت و فرمانروایی معروف است و تاکنون به صورتهای گوناگون منتشر شده است و بسیاری از همین فرمان، اصول حاکمیت اسلامی، و وظایف حکومت در قبال مردم، مردم نسبت به حکومت، ویژگیهای حاکم، مبانی سازندگی، جنگ، صلح و تجارت و اقتصاد و... را از آن استخراج کرده‌اند.

اما مرحوم استاد علامه جعفری که در نهج البلاغه شناسی اشتهار دارد

اسلامی با مردم جامعه، طبقات مردم در جامعه (نهادهای و سازمانها)، تحقیق و بررسی هر یک از طبقات (نهادهای و سازمانها)، صلح و اهمیت آن، زمامدار اسلامی باید به معاهده‌ای که می‌بندد (حتی با دشمنان) وفادار باشد و سرانجام، تحلیل سخنان امام (ع) درباره قوانین و اصول مربوط به تعهد.

فهرستهای مآخذ و مدارک و اعلام و اشخاص نیز پایان بخش این کتاب ۵۵۱ صفحه‌ای است.

*** المعجم المفهرس للفاظ نهج البلاغه، محمد دشتی، سید کاظم محمدی، چاپ هفدهم: ۱۳۷۸، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: نشر مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین (ع)**

معجم نویسان نهج البلاغه در این کار با هدف محصور نکردن نهج البلاغه در موضوعات خاص و این که گنجایش موضوعات جدید در علوم و نیازهای فکری و اجتماعی روز را داشته باشد و فقط کاشف الفاظ نباشد، ماده مورد نظر سهل الوصول باشد، محققان و پژوهشگران داخلی و خارجی و شیعه و سنی بتوانند از آن استفاده کنند، «المعجم المفهرس للفاظ نهج البلاغه» خود را ساماندهی و تنظیم کرده‌اند.

از مزایای این اثر؛ یکی متنی از نهج البلاغه را شماره گذاری و همراه با معجم چاپ کردند تا یابنده به آسانی به مقصد برسد و اختلاف نسخ و قتش را نگیرد. اختلاف نسخ هم در آن مشخص و میزان تکرار یک ماده نیز تعیین شده است. مؤلفان به حذف الفاظ و حروفی که نقش مهمی در مسائل و موضوعات نداشتند، پرداختند و از تکرار عبارات مشابه هم اجتناب به عمل آمد. و متین معجم المفهرس دارای عبارات تمام و کامل است، و دیگر این که تمام مخاطبان در نهج البلاغه نیز مشخص شده‌اند.

اما در جدول اختلاف النسخ چاپ شده، نسخ صحیحی صالح، فیض الاسلام، ابن میثم، فی ظلال، خوئی، ابن ابی الحدید، محمد عبده، ملافتح الله کاشانی و

ملا صالح مورد نظر است که در جداول صفحه ۵۰۷ تا ۵۳۰ آمده است.

مزیت اصلی این اثر، همراه بودن متن عربی و برگردان فارسی نهج البلاغه با معجم المفهرس کاملش است.

*** نهج البلاغه، مترجم: ناهید آقا میرزایی، ویراستار: غلامحسین اهرابی، چاپ اول، ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات بهزاد**

این ترجمه به نظر می‌رسد که تنها ترجمه‌ای کامل از نهج البلاغه است که توسط خانمی شیفته امام علی (ع) به فارسی برگردانیده شده است. و این اثر را به فال نیک می‌گیریم تا به خواست و یاری خداوند، بانوان با صلاحیت مسلمان در این راه قدمهای تازه‌ای بردارند. این ترجمه فارسی، متن عربی را نیز در صفحه مقابل خود دارد و مانند اکثر ترجمه‌ها با مقدمه جمع آوری کننده این اثر آغاز می‌شود و با فهرست خطبه‌ها (۲۴۱)، نامه‌ها (۷۹) و کلمات قصار (۴۸۰)، آیات قرآن کریم، احادیث و اعلام پایان می‌یابد.

*** قرآن در نهج البلاغه، مؤلف: محمد تقی مصباح یزدی، نگارش: احمد محمدی، چاپ اول: زمستان ۱۳۷۹، تعداد: ۳۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)،**

«آن چه در نوشتار آمده، جلوه‌هایی از حقیقت قرآن از دیدگاه نهج البلاغه و از زبان خود قرآن کریم است و خواننده، قرآن را از منظر امیر مؤمنان (ع) می‌شناسد و با عظمت آن آشنا می‌شود. همچنین در این اثر به طرح پاره‌ای از شبهاتی که از جانب برخی معاندان مطرح می‌شود و پاسخ آنها، پرداخته می‌شود. در خاتمه نیز از زبان قرآن ناطق، علی (ع)، علل و انگیزه‌های شیطانی این گونه شبهه‌ها بیان می‌گردد.» و اصل مطالب و مفاد کتاب مجموعه چند سخنرانی است که آقای مصباح در ماه رمضان دو سال ۷۷ و ۷۸ در قم ایراد کردند.

این کتاب در سه فصل؛ جایگاه قرآن در جامعه دینی، فهم و تفسیر قرآن و قرآن و تهاجم فرهنگی تدوین شده و ذیل هر فصل مباحث متعددی

در ارتباط با عنوان فصل مطرح گردیده است.

*** منهج الولایه فی شرح نهج البلاغه (در ۲ جلد)، ملا عبدالباقی صوفی تبریزی، تصحیح و تحقیق: حبیب الله عظیمی، چاپ اول: ۱۳۷۸، تعداد: ۲۰۰۰ نسخه، ناشر: آینه میراث**

عبدالباقی صوفی تبریزی (متوفی به سال ۱۰۲۹ هجری قمری) متخلص به «باقی» و ملقب به «دانشمند»، معاصر شاه عباس صفوی بود و در شعر و ادب و فلسفه و تصوف و نوشتن خطوط نسخ و ثلث معروفیت داشت این «دانشمند» علاوه بر داشتن دیوان شعر و شرح نهج البلاغه، شرحی بر صحیفه سجادیه و تفسیری از قرآن کریم نیز از خود به یادگار گذاشته است.

وی در شرح نهج البلاغه، مشی فلسفی - عرفانی را در پیش گرفته و آن را به سخنان عارفان مستند کرده و از اشعار شاعران عارف مانند مولانا جلال‌الدین محمد بلخی، عطار نیشابوری و شیخ محمود شبستری استشهاد آورده است.

عبدالباقی، مطالب نهج البلاغه را در دوازده موضوع به شرح و تفسیر کشانده و هر یک را بابتی خاص قرار داده است. وی در هر باب از شرح خود، خطبه‌هایی از نهج البلاغه در آن موضوع - و در موارد کمی نیز کلمات قصار و نامه‌های حضرت امیر - را انتخاب کرده و در ابواب کتاب، پس از بیان عبارت کوتاه یا چند عبارت از خطبه مذکور به شرح و تفسیر آن پرداخته است.

در جلد اول کتاب مصحح محترم ضمن بیان چگونگی تدوین و شروع نهج البلاغه و اشاره به برخی شروح عربی و فارسی این اثر عظیم، پیرامون اثر عبدالباقی صوفی، مباحث مبسوطی را مطرح می‌کنند که برای اطلاع خواننده مفید است؛ از جمله شرح احوال و آثار شارح، شیوه کارش در این اثر و همین طور روش کار مصحح آمده است.

اما جلد اول چهار باب دارد و در آن خطبه‌های ۴۹، ۱۵۲، ۶۵، ۱۶۳، ۱۸۶، ۱۰۱ (در باب اول)،

و ترجمه و شرح و تفسیر وی از این کتاب معرف حضور همگان است در این تألیف تلاش می‌ورزد تا نشان دهد که «محتویات این فرمان، اختصاصی به جامعه مصر آن دوران ندارد، بلکه بدان جهت که موضوع مدیریت در این فرمان انسان با تمامی استعدادها و امکانات و ابعادی است که در دو حوزه فردی و جمعی و در هر منطقه «آن چنان که هست» و «آن چنان که باید» مطرح است، لذا به طور جمعی می‌توان گفت: «فرمان مبارک طرق مدیریت همه انسانها را در همه شرایط و موقعیتها و همه دورانها ارائه می‌نماید.»

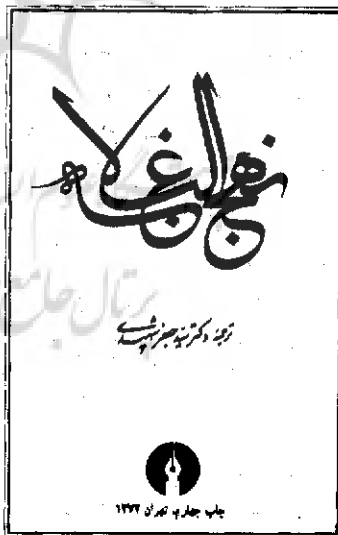
اما کتاب با متن کامل فرمان به عربی آغاز می‌شود و سپس برگردان فارسی آن می‌آید و در ادامه کار این فرمان را در چهارده قسمت تفسیر می‌کند که عنوانهای اصلی آن چنین است: تعریف سیاست و نظری بر تاریخ سیاسی و بر شمردن پنجاه درد بی درمان به عنوان نمونه‌ای از ناتوانی سیاستها و سیاستمداران معمولی از مدیریت حیات معقول انسانها، ضرورت اشتراک همه افراد جامعه در تنظیم حیات اجتماعی، مبادی تحقیق در فرمان مبارک، دستور مؤکد امام به «خودسازی» مالک اشتراک صفات کمالیه انسانی زمامدار اسلامی در ارتباط با مردم جامعه و وظایف او، شرایط فقهی زمامدار اسلامی در ارتباط با مردم جامعه و وظایف او، شرایط فقهی زمامدار از دیدگاه اسلام، توضیحی درباره حاکمیت خداوندی و سازگاری آن با حکومت مردم بر مردم، تساوی مردم جامعه در فرمان مبارک، نوع رابطه زمامدار

و خطبه‌ها ۷۲، ۱۶۱، ۱۹۵، ۱۷۸، ۲۱۳، ۸۹، ۹۵، ۹۶، ۱۰۸، ۱۱۶، ۱۰۶، ۱۵۲، ۱۹۸، ۱۴۷، ۱۵۴، ۴، ۲۳۹ و ۲ (در باب دوم) و در باب سوم حکمت ۱۴۷ و خطبه‌های ۱۸۹، ۱۰۹، ۱۲۰، ۹۳ و ۹۱ مطابق موضوع هر باب تفسیر شده‌اند. باب اول «فی تحمید الله تعالی و توحید ذاته»، باب دوم در فی نعمت رسول الله و خصائص آله»، و باب سوم «فی العلم و الهدی والدین و اوصاف اصناف العلماء» نام دارد. و بقیه نیز در جلد دوم آمده است: * **نهج البلاغه منظوم**، شاعر: محمدحسین سلطانی، چاپ اول: تیرماه ۱۳۷۹، تعداد: ۵۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات به آفرین- انتشارات امیر صبا.

سلطانی سعی خود را بر این نکته مبذول داشته که خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات حکمت آمیز علی مرتضی (ع) را در قالب ویژه نظم بریزد این کار گرچه پسندیده و وقت گیر است اما به دلیل محدودیت‌هایی به ویژه در خطبه‌ها و نامه‌های بلند نمی‌تواند با موفقیت جدی قرین باشد. در قالب شعر ریختن نهج البلاغه بیشتر در خطبه‌ها و نامه‌های کوتاه به ویژه در کلمات قصار امیدوارکننده‌تر است. به هر حال این تجربه نیز مشکور باد. * **نهج البلاغه**، مترجم: دکتر سیدجعفر شهیدی، چاپ اول: ۱۳۶۸، تعداد: ۱۰۰۰۰ نسخه، ناشر: انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی ترجمه دکتر شهیدی از نهج البلاغه، در نوع خود منحصر به فرد است؛ زیرا تلاش کرده، تا ظرافتهای ادبی به کاررفته در اصل کتاب را تا حد امکان به فارسی روان معادل‌یابی کند، به ویژه وزن و آهنگ منتج از سجع را مراعات کند و بدین ترتیب شمه‌ای از لطافت و زیبایی کلام مؤلانا امیرالمؤمنین (ع) را به خواننده فارسی منتقل کند و حلاوت آن را به وی بچشاند. همین روش، مترجم را موظف به آوردن جملات کوتاه و گویا کرده تا به جملات عربی نزدیک و در همان حال از حشو و اضافات در فارسی ببری باشد و از

نزدیک شدن به شرح نیز اجتناب ورزد. این روش در برگردان تمام خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات حکمت آمیز (کلمات قصار) به کار گرفته شده است. اما کتاب افزون بر توضیح ناشر، مقدمه مترجم، استاد شهیدی، رانیز بر پیشانی دارد که در آن ضمن به دست دادن تعریفی از بلاغت و آوردن سخنان بزرگان ادب عربی درباره اوج بلاغت امام علی (ع) در نهج البلاغه، به چگونگی کار ترجمه این اثر، روش خویش در برگردان آن به فارسی، و این که اساس کارش در ترجمه، نهج البلاغه‌ای است که «محمد عبده» مصری آن را تصحیح کرده است.

سپس مقدمه سیدشرف رضی، گردآورنده نهج البلاغه به عربی و برگردان پارسی آن آورده می‌شود. در ادامه ابتدا ۲۴۱ خطبه، بعد ۷۹ نامه و آن گاه ۴۸۰ کلمه قصیر می‌آید؛ بدین صورت که روبه روی متن عربی، برگردان فارسی نهاده شده است. در پایان نیز تعلیقات شامل؛

تعلیقات خطبه‌ها (از ص ۴۴۸ تا ص ۵۱۲) تعلیقات نامه‌ها (از ص ۵۱۳ تا ص ۵۳۶) و تعلیقات کلمات قصار (از ص ۵۳۷ تا ص ۵۵۱) آمده است. فهرست را نیز در پی تعلیقات تدوین کرده است: فهرست عناوین

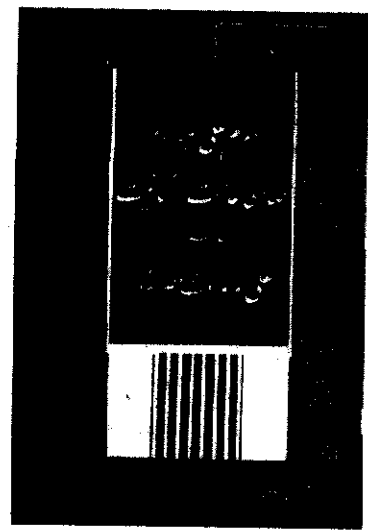
و شماره‌های خطبه‌ها و نامه‌ها، فهرست موضوعی خطبه‌ها، نامه‌ها و کلمات قصار، فهرست آیات، احادیث، اشعار عربی و فارسی و فهرست نام اشخاص، قبیله‌ها و مذاهب. ترجمه نهج البلاغه دکتر سیدجعفر شهیدی ۵۹۶ صفحه دارد؛ نکته خاصی را که در پایان باید یادآوری کرد؛ مترجم به دلیل تقید به رعایت صناعات ادبی به ویژه سجع و این که ملتزم است تا برابر نهاده‌های فارسی را برای کلمات عربی برگزیند، گاهی ناچار است از واژه‌های مهجور و کلمات به نسبت ناآشنا و قدیمی بهره گیرد. که برای همگان معانی و مفاهیم آنها روشن نیست.

* امام علی صدای عدالت انسانیت، جرج جرداق

«جرج سجعمان جرداق» مسیحی لبنانی است. وی به همان اندازه در کشورهای عربی معروف است که در ایران. اما اشتها وی در ایران فقط یک دلیل ویژه دارد؛ رویکرد وی به علی بن ابیطالب (ع) و نوشتن کتابی درباره علی (ع). نوشتن این اثر که به عربی نام آن را «الامام علی، صوت العدالة الانسانیة» نهاد نامش را در سراسر جهان زبانزد کرد. البته این زمانی بود که خلاصه‌ای از کتابی را که بعداً مشروحش را به نگارش درآورد، چاپ کرد و بلافاصله به زبانهای مختلفی ترجمه و انتشار یافت.

کتاب کامل وی با همین عنوان به زبان عربی و در پنج جلد بزرگ و در بیش از ۱۳۰۰ صفحه باعنوانهای ذیل به علاقمندان عرضه گردید؛ علی و حقوق بشر، علی و انقلاب فرانسه، علی و سقراط، علی و عصراو و ملیت عربی.

انصاف باید داد که کار جرداق مسیحی اهل لبنان، اساساً نمی‌تواند در راستای کار مستشرقین مورد ارزیابی قرار گیرد، زیرا محتوای کتاب نشان می‌دهد که جرج جرداق از عمق جان به آن چه نگاهشته اعتقاد دارد. گرچه این سخن به مفهوم وجود برخی اما و اگرها در کلیت اثرش از سوی یک مسلمان به ویژه

شیعه نیست، اما مباحث و موضوعها و نوع استدلالها و شیوه نگارش و نحوه استنتاجهای وی بسیار تازه می‌نماید و هرگز بوی تعصب و نگاه خاص از آن دریافت نمی‌شود. به علت همین دیدگاه منصفانه و عالمانه است که بزرگان شیعه مانند آیت الله شرف الدین و آیت الله العظمی بروجردی، آیت الله سیدمحسن حکیم و... به تحسین او برخاستند و کارش را نه تنها تأیید که تکریم کردند.

در ایران اول بار «سید هادی خسروشاهی» به صرافت برگردان آن به فارسی افتاد و جلد اول در شهریور ماه سال ۱۳۴۴ باعنوان اصلی «امام علی صدای عدالت انسانیت» منتشر شد.

و البته طی نامه‌ای که به مؤلف اجازه ترجمه هر پنج جلد را دریافت کرد. مؤلف در باره این تألیف که در ترجمه جلد اول فارسی از آن به عنوان «گفتار مؤلف» یاد شده و تاریخ پای آن چنین است: «بیروت ۱ آذر ۱۹۵۸ میلادی» می‌نویسد: «ما کوشش کرده ایم که این کتاب شامل نظریات جدیدی درباره عصر علی و همچنین نظریات نوین و وسیعی در مورد عظمت و شخصیت وی باشد. و آن گاه به آن چه که تاریخ انسانیت درباره مفهوم و معنی، انسان، دارد توجه کاملی نموده ایم و در حدود امکان خودمان مفهوم انسان در نزد علی بن ابی طالب را با مقایسه و مقابله بین او و متفکران قرون از بعضی جنبه‌ها، توضیح دهیم و همچنین مقایسه‌ای بین اصول و

مبانی عمومی علی و مبادی و اصول انقلاب بزرگ معروف به انقلاب فرانسه به عمل آوریم .»

باز بحثهای جالبی است که به طور کلی درباره علی و سقراط به تجزیه و تحلیل می پردازد و «آن گاه این دو مورد را در فلسفه و اخلاق و شئون دیگر انسانی مورد مقایسه قرار می دهد.»

«و بحث دیگری است که روشن می سازد علی با تمام وجود خود، قسمت بزرگی از عدالت عمومی جهان هستی را نشان می دهد و مثل می سازد.»

دغدغه دیگر وی نشان دادن «مقدار وحدت و هماهنگی در شخصیت علی بن ابن طالب است که بدون آن هیچ بحثی صحیح نبوده و هیچ فکری منطقی نخواهد بود و ما در باره وحدت و هماهنگی این شخصیت، چیزهایی دریافته ایم که موجب شگفتی و اعجاب می شود.»

بحثهای دیگر جرداق در این دوره از تالیفش عبارتند از «معنی تشیع در تاریخ عربی»، «تأثیر علی در ادبیات عربی، در خلال قرون میانه»، «بررسی مخصوصی است تحت عنوان: امام علی و ملیت عربی» یادآوری این نکات لازم است که آقای خسروشاهی جلدهای اول، دوم (علی و حقوق بشر)، سوم (علی و اعلامیه جهانی حقوق بشر) و چهارم (علی و حقوق بشر) را به فارسی منتشر کرد. اما جلد پنجم به ترجمه «مصطفی زمانی» منتشر شد و ذیل عنوان «امام علی (ع) صدای عدالت انسانیت، جلد پنجم، علی و حوادث عصر خود» انتشار یافت.

دکتر «احمد بهشتی» در تیرماه سال ۱۳۵۱ جلد آخر را با عنوان «امام علی (ع) صدای عدالت انسانیت، جلد ششم، علی و قومیت عربی» به بازار کتاب عرضه داشت. بنابراین پنج جلد تالیف عربی در قالب شش جلد در ایران نشر یافت و با استقبال بسیار زیاد روبه رو شد. و در پایان جلد ششم، فصلی باز شده و در آن آرای عسدهای از صاحب نظران و دانشمندان ایرانی و غیر ایرانی درباره این کتاب آمده است.

فصل ماقبل پایانی جلد ششم اختصاص دارد به موضوع «اروپائیان و امام» که در آن ضمن آوردن دیدگاه برخی از دانشمندان و شرق شناسان غربی درباره امام علی (ع) به نقد آرای «لامنس» درباره امام علی (ع) و معاویه می پردازد که خواندنی است و نوع نگاه و برداشت برخی از شرق شناسان را افشا می کند.

متأسفانه این مجموعه گرانشنگ، سالهای درازی است که تجدید چاپ نشده تانسلس جدید و جدیدتر از محتوای غنی آن بهره مند گردد. تجدید چاپ این اثر ضرورتی

است که با آن به اجر اخروی و مزد دنیاوی خود خواهد رسید.

* امام علی ابن ابی طالب (ع)، عبدالفتاح عبدالمقصود، مترجم: محمد مهدی جعفری

مرحوم حضرت آیت الله سید محمود طالقانی در مقدمه اولین چاپ اول جلد آن به تاریخ «ماه رجب ۱۳۷۶ مطابق بهمن ۳۵» چنین نوشته است: «در این کتاب نویسنده توانا و محقق (عبدالفتاح عبدالمقصود) با بصیرت نافذی که دارد تا توانسته (مطابق نامش) درهای نوینی از تحقیق گشوده خود و دیگران را به هدف و مقصودی که دارد رسانیده با قلم آزادش پرده های ابهام را از میان برداشته پرازشترین وظیفه خدمت به جامعه اسلامی را انجام داده است.»

یادآوری می شود که مرحوم آیت الله

طالقانی، مترجم جلد اول این مجموعه به زبان فارسی است که از آن به عنوان «تاریخ تحلیلی نیم قرن اول اسلام» نیز یاد می کنند. ادامه کار ترجمه را به سفارش آیت الله طالقانی، دکتر «سید محمد مهدی جعفری» برعهده گرفت و این اثر نویسنده منصف و مطلع و مورخ مصری در هشت جلد به دست فارسی زبانان رسید. این مجموعه به زبان اصلی نیز دارای نه مجلد و ۲۲۰۰ صفحه است. و «فاصله زمانی جلد اول تا جلد نهم حدود بیست و چهار است.»

عبدالفتاح عبدالمقصود، با آن که سنی مذهب است و در جاهایی، نه دفاع که به توجیه برخی اعمال خلفا قبل از امیر المؤمنین می پردازد، اما به حقیقت وجودی تابناک امام علی (ع) در کل اثر اعتراف می کند و این اعتراف نهفته با آن توجیه تفاوت اساسی دارد.

و خوب است در این جا بخشی از نوشته علامه امینی را که مترجم محترم در مقدمه ترجمه اش آورده، بیاوریم . . . و اما استاد عبدالفتاح عبدالمقصود با تلاش و کوششی پیگیر و طافت فرسا، گوهرهای حقیقت را از اقیانوس بی انتهای شائبه ها بیرون آورده است. تنها اشکال این کتاب نداشتن مأخذ و منبع حقایق است و اگر آن بیانات روشن و نظرات استوار و درست را با ذکر مأخذ و منابع زینت می بخشید، کتابش بهترین نمونه افکار و اندیشه های همه جانبه می گردید . . . با وجود این، تلاشهای کنونیش نیز شایان سپاسی بی همتا و شکر می جزیل است.»

اما ترجمه کتاب که نتیجه نحوه نگارش استادانه و ادیبانه مؤلف است، بسیار خواندنی است. زیرا صرف داستان تاریخی و استنادات خشک یک مورخ نیست، بلکه پرداخت استادانه و ادیبانه و تحلیل روشنگرانه دقیق همراه با وصفهای جالب و جذاب خواننده را مشتاق آغاز خواندن اول و پایان بردن آن در جلد هشتم در فرصت مشخص می کند.

به هر حال این مجموعه هشت

جلدی که تاکنون چندین بار چاپ شده است ذیل عنوان کلی، هر جلد دارای عنوانهای خاصی است که به یک برهه زمانی یا وقایع تاریخی دوران امام علی (ع) می پردازد.

جلد اول: طلوع خورشید (زندگی امام علی (ع) در زمان پیغمبر خدا (ص) تا رحلت آن حضرت، چگونگی خلافت ابوبکر، عمر تا وقتی که عثمان خلیفه می شود.) جلد دوم: روزگار عثمان (که به بررسی شیوه زمامداری عثمان، دوره انقلاب و قتل عثمان و بیعت مردم با علی می پردازد.)

جلد سوم: فاجعه جمل (به عوامل بروز این فاجعه، صحنه های جنگ و به مسائل پس از فرو نشستن آتش نبرد توجه دارد.)

جلد چهارم، واقعه صفین (حادثه صفین را با تمام جزئیات تجزیه و تحلیل می کند.) جلد پنجم، بازی حکمت (عنوان بندی کتاب چنین است: قرآنها بر سر نیزه، حکم احمق، پیمان نامه حکمت، حروراء (جایی است که مخالفان امام از وی جدا و به آن جا می روند).)

جلد ششم: غوغای نهروان (بررسی همه جانبه بلوای خوارج، تا پایان جنگ نهروان، به همراه تحلیل علل آشوب در مصر و شهادت محمد بن ابی بکر و توطئه معاویه در بصره موضوع کار این جلد است)

جلد هفتم: نظام برابری «در این جلد نویسنده کوشیده است تا درباره نظام برابری بی نظیری که در برنامه امام بود و اجرا کرد، شیوه روی کار آمدن امام برای اداره امور آن مردم و بالاخره در مورد تاریخ شناسی و آینده نگری امام، از دیدگاههای مختلف بحث کند.»

جلد هشتم: غروب خورشید (این جلد عمدتاً به دسیسه های معاویه و سپاه شام علیه علی و حکومت عادلانه او اختصاص دارد. که از جمله ماجرای تأسف انگیز حمل به انبار است و کتاب با شرح و تحلیل شهادت امام علی (ع) هنگامی که بانگ نماز بر لب دارد، پایان می یابد.) خوشبختانه جلد هشتم مزین به زندگی نامه مؤلف اثر شده است.